

УДК 343.9.1

С.Ю. ЛУКАШЕВИЧ,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8386-6237>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ОБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: злочинність, суспільні відносини, об'єкт запобігання злочинності, запобіжний вплив

Поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи, військові події на сході країни, надвисокий рівень безробіття та зростання рівня соціальної незахищеності призвели до соціальної напруженості, підвищення криміногенного потенціалу суспільства та росту злочинності в Україні. З огляду на ці обставини питання вдосконалення існуючих та розроблення нових стратегій і заходів запобігання злочинності перебувають у центрі уваги представників усіх гілок влади та науковців.

Злочинність – це одна з найбільш суспільно небезпечних форм посягань на права і свободи людини та нормальне функціонування соціуму. Тож питання запобігання злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави.

Набуває також актуальності науковий пошук в царині вдосконалення існуючих та розроблення нових заходів запобігання злочинності на всіх рівнях – починаючи від загальносоціального та спеціально-кримінологічного рівнів і закінчуючи віктимологічною профілактикою. Одним із таких актуальних напрямків наукового пошуку для кримінології є проблема опанування на теоретичному та прикладному рівнях визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Наразі можна констатувати, що для сучасної кримінології вкрай важливими є питання, пов'язані з науково-теоретичним опануван-

ням об'єкта запобіжного впливу, його виокремлення серед інших деструктивних об'єктів соціальної дійсності, визначенням сутності об'єкта запобігання злочинності, адже ступінь пізнання даної проблеми та її реальна значущість знаходять своє відображення в практиці запобігання злочинності.

Враховуючи зміни, що відбуваються в сучасних умовах в усіх сферах суспільного буття, подальшим розвитком науково-теоретичних здобутків сучасної кримінології, запитів практики запобігання злочинності, метою даної статті є аналіз сучасних наукових підходів до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Проблема дослідження об'єкта запобігання злочинності стала предметом наукових пошуків для багатьох учених у сучасній Україні. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили українські вчені О.М. Бандурка, А.М. Бабенко, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, О.М. Джу́жа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, А.М. Кротюк, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.О. Туляков та інші.

Об'єкт – річ, що існує поза нами і незалежно від нашої свідомості; зовнішній світ, матеріальна дійсність; предмет, складова частина зовнішнього, матеріального світу; предмет пізнання і діяльності суб'єкта [1, с.12–14]. Поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося у спеціальній літературі порівняно недавно, що викликало у кримінологічній науці певну наукову дискусію щодо визначення даного поняття. Визначення типових об'єктів запобігання певною мірою залежить від методологічних позицій дослідників.

Пострадянська кримінологія спирається на соціологічну парадигму, що визначає об'єктами злочинів суспільні відносини, а об'єктами запобігання злочинам – різного роду деструктивний вплив на такі відносини, а також недоліки у їх функціонуванні, тобто, це все те, на що повинна впливати система запобігання злочинності, щоб не допустити розвитку злочинних проявів.

Учені, при дослідженні питань, пов'язаних з соціально-правовим механізмом протидії злочинності, приділяють також значну увагу профілактиці злочинності, розглядаючи її як стратегію упереджувального впливу на соціум, спрямованого на зменшення його криміногенного потенціалу. У загальному вигляді об'єкт профілактики – це криміногенні фактори, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів, тобто це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти з тим, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його скоєння [2, с.12–14].

Традиційно у доктрині науки кримінології до об'єкта протидії і запобігання злочинності відносяться: недоліки і протиріччя в системі суспільних відносин, які впливають на процес морально-психологічного формування особистості і її законслухняності; негативні соціальні явища, пов'язані з певними формами соціальної патології (пияцтво, наркоманія, проституція і т. ін.); окремі особи або контингенти осіб, що характеризуються протиправною поведінкою; негативні явища і процеси, які детермінують вчинення конкретних видів і груп злочинів; місця концентрації осіб з антисуспільною спрямованістю; конкретні криміногенні ситуації [3, с.27].

В.В. Голіна узагальнює зміст даного поняття, визначаючи об'єкт запобігання злочинності як окрему чи взаємопов'язану сукупність негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального і духовного характеру, різних за генезою, сферою буття і свідомості, формами та ступенем інтенсивності проявів своїх властивостей, існування яких призводить до відтворення на суспільному рівні злочинності як соціального явища, а на груповому та індивідуальному – до виникнення масової деструктивної поведінки людей, злочинної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію [4, с.104–105].

Огляд наукових підходів щодо розуміння узагальнюючого поняття об'єкта запобіжного впливу та переліку його структурних складових показує, що останніми охоплюються: 1)

уражені вадами суспільні відносини, що порушують їх регулятивну позитивну функцію, деформують соціальні призначення; 2) дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості; 3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані зі злочинністю (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимність, насильство, обман, бідність, брехня та ін.); 4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на груповому й індивідуальному рівнях, що детермінують злочинні прояви; 5) об'єктивні обставини соціально-психологічного формування особистості (середовище виховання і спілкування; інформаційний вплив мікросередовища і безпосереднього спілкування та ін.), які зумовлюють сприйняття та інтеріоризацію ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, стереотипів, видів поведінки, що є типовими для розвитку і реалізації злочинної мотивації – ситуаційної і стабільної; 6) сама ця мотивація як суб'єктивна причина злочинної поведінки; 7) чинники, що викликають і загострюють конфлікт між індивідуальними прагненнями особи і суспільними вимогами; 8) зовнішні обставини, які створюють можливість для вчинення злочинів або ті, що полегшують ці діяння; 9) певний стан психіки, що провокує вибір і реалізацію злочинного варіанта поведінки; 10) поведінка та спосіб життя осіб з підвищеною ймовірністю вчинення злочину; 11) соціально значущі риси особистості, що віддзеркалюють антисуспільну спрямованість; деякі її психофізіологічні особливості; 12) сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних соціальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної діяльності, а також агресивність та егоїзм людей; психопатологія та деякі акцентуації особистості, шкідливі звички тощо; 13) окремі особи або контингенти осіб, у яких сформована глибока антисуспільна спрямованість; віктимні особи; безробітні тощо; 14) певні території, де концентрується злочинний елемент та ін. [5, с.66–67].

Наразі в сучасній українській кримінології слід відзначити певну тенденцію до відходу від класичного визначення об'єкта запобігання злочинності, пошуку її сутнісної основи.

Кримінологи гуманістичної орієнтації вбачають об'єктами попередження насамперед людську гріховність та хвороби, які отримані у спадок, так і набуті в процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цих магістральних напрямів кримінологічної думки об'єктами попередження стають сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особи, шкідливі звички (наркоманія, алкоголізм і т. ін.) [6, с.81].

Спираючись на загальнотеоретичні доктринальні погляди вчених-кримінологів, більшість сучасних науковців, при дослідженні тієї чи іншої проблематики у вузькому контексті, визначали об'єктами запобігання злочинності саме ті суспільні відносини, які вони досліджували.

Наприклад, в дослідженні кримінологічної діяльності прокуратури, О.С. Іщук при визначенні об'єкта кримінологічної діяльності органів прокуратури, пропонує, виходячи зі специфіки причин і умов існування явища, на яке здійснюється вплив, розділити його на п'ять частин. До першої частини автор пропонує віднести сукупність вчинених злочинів, до другої – злочинну діяльність. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – коли злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. п'ята частина, на думку автора, складається з латентної частини злочинності, яку неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність має в основному гіпотетичний характер. Крім того, у своєму дослідженні, О.С. Іщук наголошує що,

об'єкт кримінологічного впливу – це, насамперед, самі злочинці та їх злочинні формування, як самостійні суб'єкти, і система таких формувань; по-друге, економічні, політичні, соціальні й духовні основи цих формувань і їхньої системи; по-третє, різноманітні зовнішні зв'язки і зовнішні суб'єкти, що беруть участь у підтримці й розвитку таких зв'язків або іншими способом зацікавлені в них [7, с.89–90].

Цікавою та такою, що заслуговує на увагу, видається позиція науковців, прихильників соціологічного напрямку в кримінології. При розгляді соціально-психологічних аспектів протидії злочинності неповнолітніх, об'єктом такої діяльності, наприклад, стають діти й підлітки з порушенням природного процесу соціалізації, коли їхній розвиток починає відхилятися від соціальних норм і правил. До цієї категорії, окрім інших, вони відносять дітей з групи ризику та дітей-правопорушників. До категорії неповнолітніх групи ризику належать підлітки з неблагополучних родин, які погано встигають у школі, характеризуються різними виявами девіантної поведінки. З точки зору правослужняної поведінки і правової свідомості, це – найбільш небезпечна група, тому що ці неповнолітні ще не злочинці, але особи, які вже мають дефекти соціалізації (у тому числі правової). До групи ризику таких неповнолітніх зараховують з причин певної небезпеки для оточення і суспільства через девіантність і потенційну делінквентність та аутодеструктивну поведінку. Крім того, особлива увага до них прикута ще й через те, що багато безпритульних підлітків стають об'єктами насильства і торгівлі, їх втягують у наркотичну круговерть, поступово перетворюючи на жебраків, повій та злочинців. Таких підлітків практично неможливо ресоціалізувати і зробити правослужняними повноцінними громадянами [8, с.93–94].

Окремої уваги заслуговують думки А.М. Кротюка, який відносить до об'єкта запобігання великі міста під впливом урбанізації та агломерації. Автор наголошує на тому, що в основі урбанізації, як і в будь-якому іншому соціальному процесі, лежать зміни в

суспільному виробництві, що визначає потребу глибокого вивчення питань урбанізації, щоб своєчасно виявити, а потім знизити негативні її наслідки. Головний соціальний зміст урбанізації полягає в особливих міських відносинах, що охоплюють соціально-професійну та демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення. Щодо агломерації, то автор наголошує на тому, що соціальні процеси, які відбуваються у великому місті, знаходять своє відображення і в інших містах і селах, які входять в агломераційний комплекс.

Відповідно і процеси, які відбуваються у великому місті, впливають на поведінку соціуму в ньому, знаходять своє відображення і в населених пунктах комплексу. Основними елементами системи об'єктів запобігання у великому місті А.М. Кротюк визначає людину з різними кримінологічними ознаками (дорослі та неповнолітні; чоловіки та жінки; рецидивісти і раніше не судимі; алкоголіки, жебраки; особи з психічними аномаліями, що не виключають осудність тощо). Крім того, об'єктами запобіжного впливу може бути поведінка особи, вчинки, які вона вчиняє, хоча особистість і поведінка розглядається, переважно більшістю кримінологів, з позиції єдності. Окремим об'єктом запобіжного впливу, автор виділяє мікросередовище – безпосереднє соціальне оточення людини. Особливість даного об'єкта полягає в тому, що він включає в себе не окремо взятую особистість і не населення в цілому, а конкретне соціальне оточення людини [9, с.180].

Особливим об'єктом запобігання можна назвати потенційних жертв злочинів. Тут мова йде про так званий віктимологічний аспект, або ж віктимологічне запобігання чи віктимологічну профілактику. Віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, насамперед, на групи підвищеного ризику, пов'язаного з маргіналізацією, належністю до неформальних об'єднань анти-суспільного спрямування, а також на захист осіб, які виконують посадові та фахові обов'язки, що пов'язані з підвищеним ризиком.

Віктимологи відрізняють пасивний та активний захист. Державна підтримка віктимологічної профілактики реалізується, з одного боку, через систематичне інформування населення про засоби самозахисту, з іншого – підтримкою спеціальних програм додаткової захищеності громадян від злочинності [10, с.180].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наразі, під час стрімкого розвитку суспільства, активних глобалізаційних процесів, появи нових форм злочинних проявів, вчення про об'єкт запобігання злочинності набуває підвищеної актуальності для кримінології взагалі, та теорії запобігання злочинності зокрема. Однозначно можна вказати, що розглянуті у статті думки відносно об'єкта запобігання далеко не обмежуються висловленими у кримінологічній літературі, хоча можна констатувати, що у своїй більшості науковці, наводячи власне бачення об'єкта запобігання злочинності, в певній мірі є тотожними у своїх поглядах, адже так чи інакше вони розуміють під об'єктом запобігання злочинності деструктивні впливи на суспільні відносини, негативні соціальні явища, осіб, що характеризуються протиправною або девіантною поведінкою, негативні явища і процеси, які детермінують вчинення злочинів тощо.

Загалом, визначення сутності об'єкта запобігання є запорукою для правильного вибору заходів запобігання злочинності і окремим її видам та визначення кола і компетенції суб'єктів такого запобігання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словарь иностранных слов / ред. И. В. Лехин, С. М. Локшина, Ф. Н. Петрова (гл. ред.) и Л. С. Шаумяна. Москва : Сов. энцикл., 1964. 448 с.
2. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
3. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О.Г. та ін. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

4. Голіна В.В. Об'єкт запобіжного впливу: поняття, ознаки, значення // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 104–105.

5. Голіна В. В. Об'єкт громадського запобіжного впливу у сфері протидії злочинності // Питання боротьби зі злочинністю. 2015. Вип. 29. С. 65–77.

6. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

7. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків :

Золота миля, 2014. 366 с.

8. Причини та умови злочинності неповнолітніх : наук.-практ. посіб. / ред. С. Ю. Бабенко, В. В. Вітвіцька, І. І. Ковальова та ін. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 228 с.

9. Кротюк А. М. Велике місто, як об'єкт кримінологічного дослідження запобігання наркозлочинності // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2015. № 1. С. 179–182.

10. Литвак О. М. Теоретичні основи попередження злочинності // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2004. Вип. 25. С. 136–145.

Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_20.pdf

Розглянуто наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності в загальній теорії запобігання злочинності та погляди різних авторів на визначення поняття та обсягу об'єкта запобігання злочинності

Лукашевич С.Ю. Научные подходы к определению сущности понятия объекта предупреждения преступности

Рассмотрены научные подходы к определению объекта предупреждения преступности в общей теории противодействия преступности и взгляды разных авторов на определение понятия объекта предупреждения преступности.

Lukashevych S.Yu. Scientific Approaches to Definition of Object of Crime Prevention Facility

The scientific approaches to the definition of the object of crime prevention in its general theory and the views of different authors about the definition of this concept were made.